

КАТЕГОРИЗАЦІЯ СЕМАНТИКИ КОМПАРАТИВНОСТІ

У статті з'ясовано статус функційно-семантичного поля й функційно-семантичної категорії та проаналізовано відмінності між ними. Окреслено обсяг і структуру функційно-семантичної категорії компаративності в межах парадигм «позитиву» та «негативу» шкали крайніх і проміжних значень, що охоплюють субкатегорії тотожності, подібності, відмінності, абсолютної відмінності.

Ключові слова: функційно-семантичне поле, функційно-семантична категорія, компаративність, логічна модель порівняльної конструкції, кількісний вимір порівняння, якісний вимір порівняння, субкатегорія тотожності, субкатегорія подібності, субкатегорія відмінності.

Серед великої кількості вітчизняних і зарубіжних досліджень на засадах теорії функційно-семантичного поля (ФСП) та функційно-семантичної категорії (ФСК) проблематика лінгвістичної природи порівняння привертає особливу увагу мовознавців, адже воно є не лише засобом пізнання світу, але й мовним явищем — семантично багатогранним, формально вираженим різноплановими одиницями. Україністика в останні десятиліття поповнилася низкою досліджень, у яких порівняльні відношення вивчали в аспекті формально-граматичної структури речень з показниками компаративності, лексичної семантики компонентів моделі порівняння та їхнього частиномовного статусу (І. І. Судук [11], Н. П. Шаповалова [13], С. М. Рошко [10], О. І. Марчук [6], О. П. Барменкова [2]), теорії ФСП (А. П. Романченко [9], О. А. Щепка [14]), ФСК (Л. В. Прокопчук [8]).

Аналіз наукових досліджень компаративності в межах ФСП та в межах ФСК хоча й свідчить про структурні відмінності між ними, проте не констатує їхньої несумісності. Поле в традиційному визначенні є континуальною сферичною системою з центром (ядром), де його характеристики представлені найбільш однозначно. Послаблена категорійна семантика наявна у периферійних зонах: приядерній,

найближчій периферійній, віддаленій, найбільш віддаленій периферійній. Поле не має чітко визначених меж і перетинається з іншими полями. О. В. Бондарко та його послідовники семантику категорії компаративності на засадах ФСП подають максимально широко, враховуючи навіть лексичне значення слів та словосполук на зразок *старійшина, чемпіон, оптимальний, мінімальний, рекордний, видатний, апогей, ювелірна точність, астрономічні числа, драконівські методи* тощо, які за твердженням В. П. Беркова містять імпліцитне значення суперлативності, передають ідею найвищого ступеня певної ознаки [12, с.127].

Класичне розуміння мовної категорії, за твердженням М. В. Всеволодової, передбачає дихотомічні опозиції, що зумовлює поетапний на основі логічних правил розподіл певної сукупності одиниць на підмножини з формулюванням основи протиставлення та диференційних ознак одержаних підмножин [5]. У детальному описі чотирирівневої типології поняттєвих категорій І. І. Мещанінов запропонував методологію їхнього виокремлення відповідно до зростання граматикизації мовного втілення. Кваліфікуючи категорії в аспекті мислення та мови, провідне значення він надає семантиці, але в розкритті змісту категорії пропонує дотримуватися власне мовного матеріалу: «Доводиться простежувати в самій мові, у лексичних угрупованнях, у морфології й синтаксисі, як створені нормами свідомості поняття репрезентовано в мовній системі, і як вони утворюють в ній усталені схеми» [7, с. 240].

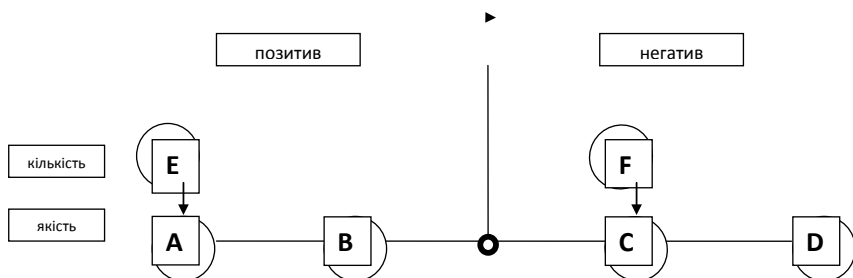
Порівняно з ФСП семантика ФСК компаративності вужча, наведені для прикладу слова не утворюють компаративних конструкцій, хоча їхнє лексичне значення може ґрунтуватися на порівнянні певних явищ дійсності. Обсяг ФСК компаративності, на нашу думку, чітко визначений і зумовлений наявністю одиниць у формі синтаксичних конструкцій, трансформованих на семантичному рівні за структурою логічної моделі, яка репрезентує сутність компаративних відношень. У гносеологічному аспекті, за визначенням В. І. Бартона, в структурі елементарного акту порівняння як процесу виокремлюють такі компоненти: 1) об'єкт, що підлягає порівнянню; 2) об'єкт, із яким порівнюють; 3) ознака (підставу) порівняння; 4) результат (висновок) порів-

няння. До порівнюваних об'єктів можуть належати окремі предмети і явища, їхні сукупності, загальні поняття, відчуття, уявлення, а також просторові положення і часові виміри певного об'єкта. Межами здійснення порівняння є випадок абсолютної тотожності, з одного боку, а з іншого — абсолютна несхожість. У разі відхилення від абсолютної тотожності та абсолютної несхожості наявна часткова подібність. Отже, відношення компаративності багатоступеневе: 1) повна подібність або тотожність, тобто рівність якісних і кількісних характеристик; 2) подібність за певною якісною характеристикою, 3) відмінність між кількісними показниками окремої ознаки, 4) відсутність подібності в разі абсолютної несхожості [3; 4].

Враховуючи філософське тлумачення явища порівняння пропонуємо до розгляду класичну концепцію ФСК компаративності як дихотомічний поділ сукупності одиниць за опозитивними ознаками. Вербальною репрезентацією семантики компаративності вважаємо синтаксичні конструкції, які містять усі складові логічної моделі: S (суб'єкт порівняння), O (об'єкт порівняння), B (basis of comparison — основа порівняння) та мовний маркер порівняльних відношень (m), наприклад: *Ця книжка — як саме наше життя: трагічне, смішне, смачне, кольорове* (M. Matios) → [книжка як життя: трагічне, смішне, смачне, кольорове] → {(S) книжка; (m) як; (O) життя; (B) трагічне, смішне, смачне, кольорове}.

Категоризація семантики компаративності на першому рівні зумовлена логічним протиставленням позитивного і негативного висновку порівняльних відношень. Крайній вияв такого протиставлення — порівнювані сутності або подібні за усіма ознаками (повне уподібнення, тотожність), або відмінні за усіма ознаками (абсолютне розподібнення). На цій шкалі констатуємо й середнє положення: в «позитиві» — подібність за однією з ознак, у «негативі» — відмінність за однією ознакою. Саме значення негативу та позитиву, як стверджує В. І. Бартон (у його визначенні — тотожність та відмінності), слід вважати висновком із порівняння [4, с. 33–34]. Додамо, що виразником значення висновку порівняння у формально-граматичній структурі речення є маркер компаративних відношень.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ФСК КОМПАРАТИВНОСТІ

Отже, наступні етапи протиставлення також зумовлені дихотомічним поділом в уже названих парадигмах: в межах «позитиву» субкатегорія подібності перебуває в опозиції до субкатегорії тотожності, в межах «негативу» субкатегорія часткової відмінності протиставлена субкатегорії абсолютної відмінності.

A — субкатегорія тотожності **D** — субкатегорія абсолютної відмінності

B — субкатегорія подібності **E** — субкатегорія кількісної тотожності

C — субкатегорія якісної відмінності **F** — субкатегорія кількісної відмінності

Графічно семантична структура ФСК компаративності відображена у двох вимірах, де диференційовано якісно-кількісні характеристики компаративності. Опозиція між семантикою квалітативності й квантитативності репрезентує наступний поділ у межах субкатегорій тотожності на значення якісної тотожності та кількісної тотожності, в межах субкатегорії часткової відмінності — на значення якісної відмінності та значення кількісної відмінності. Якісний вимір є передумовою кількісного і має ширші межі та більшу варіативність семантики, що підтверджено наявністю значного обсягу різнорівневих мовних засобів для вираження якісного порівняння.

Як зазначено вище, субкатегорія тотожності та субкатегорія абсолютної відмінності є крайнім виявом компаративних відношень з по-

зитивним чи негативним висновком відповідно. Термін «тотожність» у мовознавстві на відміну від логіки чи математики застосовують у дуже загальному, наближеному значенні. У мові вона постає переважно не як відповідність об'єкта самому собі, а в дещо іншому аспекті — як максимальна наближеність порівнюваних об'єктів за якісними чи кількісними характеристиками, що зумовлює відсутність ознаки порівняння в структурі компаративеми. Відношення тотожності об'єктивні, фактуальні, не градуйовані, константні, поєднують кореферентні імена, симетричні, не створюють образу, не допускають синтаксичного поширення [1, с. 277–278].

Субкатегорія якісної тотожності (А): *Бо як же вони без нього зостануться в отаку ніч? Втратити його зараз для «Оріона» однаково, що втратити душу!* (О. Гончар) → [Втратити його... однаково, що втратити душу] → {(S) втратити його; (m) однаково, що <тотожно>; (O) втратити душу}; *Його довгий ніс геть такий, як у Йонти, а підборіддя прямокутне* (В. Шевчук) → [*Його... ніс геть такий, як у Йонти*] → {(S) його ніс; (m) геть такий, як <тотожний>; (O) ніс Йонти}.

Значення субкатегорії кількісної тотожності (Е) дещо інше, ніж тотожності якісного рівня. Розуміння рівності стосується не усього обсягу ознак двох об'єктів порівняльних відношень, а лише однієї, спільної для них, яка квантитативно тотожна. Граматичну форму подібних відношень у мовознавстві кваліфікують як екватив — порівняльні звороти, які виражають однаковий ступінь якості, наприклад: *такий же гарний, як..., такий же надійний, як....* До цієї субкатегорії належать також конструкції, що виражають певну числову тотожність, тотожність ступеня певної міри.

Субкатегорія кількісної тотожності (Е): *Одне слово, проти Смерда було стільки ж, як і за нього, і Марія зітхнула* (В. Шевчук) → [*проти Смерда було стільки ж, як і за нього*] → {(S) проти було; (m) стільки ж, як <тотожне>; (O) було за}; *Кільканадцять пострілів відбилося у хвилях і полягли по берегах.... Канонерка відповідає стількома ж пострілами* (Ю. Яновський) → [*Кільканадцять пострілів відбилося... Канонерка відповідає стількома ж*] → {(S) канонерка відповідає пострілами; (m) стількома ж <тотожне>; (O) кільканадцять пострілів відбилося}.

Ознаки, що характеризують субкатегорію тотожності, притаманні й субкатегорії абсолютної відмінності лише з тією різницею, що висновок порівняння протилежний — абсолютна відсутність подібності. У мові значення абсолютної відмінності як логічного поняття переломлюються через призму примітивної картини світу пересічної людини, внаслідок чого відмінність постає як неподібність за більшістю ознак, а не як абсолютна відмінність за усіма ознаками, або, принаймні, за абсолютну відмінність сприймають конструкції, в яких ознака порівняння не сформульована і не визначається з контексту.

Субкатегорія абсолютної відмінності (D): *Йонта відразу зрозумів, чого хоче візник, але ми вже попереджували, що він мав зовсім іншу натуру, як таксист* (В. Шевчук) → [він мав зовсім іншу натуру, як таксист] → {(S) його натура; (m) зовсім інша **<абсолютно відмінна>**; (O) натура таксиста}; ... *в Києві мало брукованих вулиць, і бруківка наша не така, як у західних містах* (А. Кокотюха) → [бруківка наша не така, як у західних містах] → {(S) бруківка Києва; (m) не така, як **<абсолютно відмінна>**; (O) бруківка західних міст}.

Субкатегорії подібності (В) та якісної відмінності (С) посідають серединне положення на шкалі «якість». Відношення тотожності/абсолютної відмінності між порівнюваними об'єктами передбачає збіг/незбіг усіх їхніх ознак, відношення подібності/якісної відмінності актуалізує лише одну з них, яка в обраному для порівняння об'єкті настільки яскраво або типово виражена, що найдоцільніше характеризує суб'єкт порівняння. Це не означає, що порівнюваним об'єктам не притаманні й інші ознаки — в цьому реченні їх не беруть до уваги.

Відношення подібності в субкатегорії подібності (В) можуть бути встановлені між об'єктами одної природи та між представниками різних класів. У першому випадку констатація подібності передає реальний стан речей, у другому йдеться про образне уявлення. Подібність передбачає наявність спільної ознаки, що не означає «одна на двох», вона в кожному з об'єктів виявляється в певних нюансах, найбільш яскраво, в одному з них, який обирається за «еталон», «зразок» і який в структурі компаративеми є об'єктом порівняння. Субкатегорію подібності в українській мові представлено в текстах різного стилю найбільшою кількістю синтаксичних конструкцій з порівняльними

відношеннями, що зумовлює велику розмаїтість засобів маркування компаративності.

Субкатегорія подібності (В): ... у кріслі сидить Йонта... а в нього в ногах на пуфику виструнчилася його мала подоба, його гордість і надія — Вова (В. Шевчук) → [Йонта... його мала подоба... Вова] → {(S) Вова; (m) подоба <подібний>; (O) Йонта; (B) імпліцитна ознака порівняння — риси зовнішності, риси характеру}; *Його поезія схожа на містечкове літо — в ній повно трави, старого каміння й солодкої пилюки* (Ю. Андрухович) → [поезія схожа на містечкове літо — в ній повно трави, старого каміння й солодкої пилюки] → {(S) поезія; (m) схожа <подібна>; (O) містечкове літо; (B) у ній повно трави, старого каміння й солодкої пилюки}; *І слова твої мають бути такі ж, як ці люди — прості і ясні* (О. Гончар) → [слова... такі ж, як ці люди — прості і ясні] → {(S) слова; (m) такі ж, як <подібні>; (O) ці люди; (B) прості і ясні}.

Значення «відмінність» у субкатегорії часткової відмінності може бути лінійним (більший/менший ступінь вияву спільної ознаки), або нелінійним (відсутність спільної ознаки). За цим показником виокремлено субкатегорію якісної відмінності (С), в якій відмінність констатують за однією із загальної сукупності якісних ознак, та субкатегорію кількісної відмінності (F), що репрезентує відмінність у мірі вияву певної спільної для двох порівнюваних об'єктів ознаки.

Субкатегорія якісної відмінності (С): ... ти ж не така, як інші жінки, що їм байдуже, що там поза хатою робиться... (Б. Грінченко) → [ти не така, як інші жінки, що їм байдуже, що там поза хатою робиться] → {(S) ти; (m) не така, як <відмінна>; (O) інші жінки; (B) їм байдуже, що там поза хатою робиться}; *Чим харківський Шева відрізняється від решти Шев, густо встановлених по містах і селах України? Харківський Шева позитивно вирізняється грамотно підібраним соціальним контекстом* (С. Жадан) → [харківський Шева відрізняється від решти Шев... грамотно підібраним соціальним контекстом] → {(S) пам'ятник Тарасові Шевченку у Харкові; (m) вирізняється <відмінний>; (O) пам'ятник Тарасові Шевченку в інших містах і селах України; (B) грамотно підібраним соціальним контекстом}.

Квантитативний різновид значення «відмінність» передає принципово інше значення, ніж квалітативний, оскільки об'єкти порів-

нюються у сенсі наявності більшого/меншого обсягу однієї з властивостей, спільної для них обох. Морфологічно такі значення виражає категорія ступенів порівняння прикметників, прислівників, а загальна категорійна ознака протиставлена у двох видових: констатація переважання ознаки, наявність відношення суперіорності (переваги) та вияв нижчого ступеня ознаки, наявність відношення інферіорності (менший ступінь вияву ознаки).

Субкатегорія кількісної відмінності (F):

Краще за всіх інших розуміє він недосконалість витвору (О. Гончар) → [*краще за всіх інших розуміє він*] → {(S) він добре розуміє; (m) -щ- ... за <**суперіорна відмінність**>; (O) всі інші добре розуміють; (B) більша міра}; ... *а сам топ-менеджер менш відомий, ніж його компанія* (інтернет-ресурс) → [*топ-менеджер менш відомий, ніж його компанія*] → {(S) топ-менеджер відомий; (m) менш <**інферіорна відмінність**> (O) його компанія відома; (B) менша міра.

Отже, обсяг семантики компаративності, досліджуваної на засадах функціонально-семантичної категорії, має чітко визначені межі, які зумовлені дихотомічним поділом сукупності одиниць за опозитивними ознаками. У межах двох парадигм «позитиву» та «негативу» категорія порівняння об'єднує шість субкатегорій, чотири з яких якісного виміру та дві кількісного. Субкатегорія тотожності та субкатегорія абсолютної відмінності є крайнім виявом в площині якісної характеристики, де серединне положення посідають субкатегорія подібності та субкатегорія часткової відмінності.

Список літератури

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. — М.: Языки русс. культуры, 1998. — 896 с.
2. Барменкова О.П. Компаративная модель мира в русском языке и ее реализация в произведениях И. Бабеля: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 «Рус. язык» / О.П. Барменкова; Черкас. нац. ун-т. — Черкассы, 2003. — 203 с.
3. Бартон В.И. Развитие сравнения в процессе познания / В.И. Бартон // Философские исследования. — Минск: Изд-во БГУ, 1970. — С. 22–33.
4. Бартон В.И. Сравнение как средство познания: [монография] / В.И. Бартон. — Минск: Изд-во БГУ, 1978. — 127 с.
5. Всеволодова М.В. Поля, категории и концепты в грамматической системе языка /

- М. В. Всеволодова // Вопр. языкознания. — 2009. — № 3. — С. 76–99.
6. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Укр. мова» / О. І. Марчук; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2002. — 229 с.
 7. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. — Л.: На-ука, 1978. — 387 с.
 8. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Укр. мова» / Л. В. Прокопчук; Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. — Вінниця, 2000. — 197 с.
 9. Романченко А. П. Прагмалінгвістичні параметри функціонально-семантичного поля компаративності в сучасній українській літературній мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Укр. мова» / А. П. Романченко; Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. — Одеса, 2009. — 224 с.
 10. Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Укр. мова» / С. М. Рошко; Ужгород. нац. ун-т. — Ужгород, 2001. — 201 с.
 11. Судук І. І. Порівняння в текстах українських перекладів Святого Письма: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Укр. мова» / І. І. Судук; Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. — Івано-Франківськ, 2009. — 237 с.
 12. Теория функциональной грамматики. Качественность, Количественность / [Акимова Т. Г., Берков В. П., Бондарко А. В. и др.]; под. ред. А. В. Бондарко. — СПб.: Наука, 1996. — 264 с.
 13. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Укр. мова» / Н. П. Шаповалова; Донец. держ. ун-т. — Донецьк, 1998. — 180 с.
 14. Щепка О. А. Функціонально-семантичне поле компаративності: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Укр. мова» / О. А. Щепка; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2008. — 198 с.

О. Нрыпас

CATEGORIZATION SEMANTIC OF COMPARISON

This article gives a systematic description and classification of the indexes of comparative relations in the formal grammatical structure of the sentence.

It is clarified that markers of comparison represented by units of word-formative, lexical, morphological, syntactical levels of the language have both: implicit and explicit forms of identification.

Explicitly represented types of markers are differentiated as discrete word-units and units-affixes which are connected with the other structural elements comparatives in synthetic way in the word's structure and in analytically synthetic way in the word-combinations.

Word-units belong to different morphological classes: nouns, adjectives, pronouns, verbs, adverbs, conjunctions, propositions. As markers are also defined stable word-combinations of the Ukrainian language of comparative semantics, and ones borrowed from other languages.

Synthetic form of expression of the markers is represented by derivational suffixes and confixes in the structure of the word. Analytical-synthetic form of the marker is created by means of analytical relation of the adjective with lexeme in which synthetically combined morphemes are constituents of the marker and morphemes that either express the feature of comparison or a constituent of the object of comparison.

Along with explicitly expressed markers of comparative relations in Ukrainian language there exists an implicit form of comparison's identification such as one represented in the general semantics of syntactical construction, that is conjectured with the reference to its explicit meaning, expressed and perceived of the context or grammatical form of the language units.

The markers of comparison are implicitly introduced by cases of noun: Instrumental, Genitive, Prepositional and Accusative, as well as by compound words of comparative meaning, adjective + noun combinations of metaphorical meaning, elliptical sentences and attributes — oppositions.

Keywords: functional-semantic field, functional-semantic category, comparison, logical model of comparative constructions, quantitative trait of comparison, qualitative trait of comparison, sub-category of identity, sub-category of similarity, sub-category of difference.

Матеріал надійшов 08.06.2016